

ЛОКАЛЬНИЙ ВИМІР КОЛАБОРАЦІОНІЗМУ В РАЙХСКОМІСАРІАТІ «УКРАЇНА»: ЕВОЛЮЦІЯ НИЗОВИХ ПОЛІЦІЙНИХ СТРУКТУР у 1941–1944 рр.

У статті описано ряд спроб творення українських збройних формувань та охоронних структур похідними групами ОУН та ініціативними групами місцевого населення на першому етапі радянсько-німецької війни. Відслідковано політичні обставини та реальні наслідки цього процесу в умовах встановлення окупаційного режиму.

Ключові слова: окупація, колабораціонізм, поліція, міліція, ОУН, селянство.

Питання збройного колабораціонізму українського населення з нацистським окупаційним режимом в роки Другої світової війни залишається чи не найбільш проблемним в історії нашої країни. Одностайне засудження нацистського режиму у громадській думці наштовхується на усвідомлення неоднозначного, а то й різко негативного ставлення маси українців до радянської влади¹. Деяких дослідників такий стан справ підштовхує до постановки радикальніших питань. Наприклад, американський історик Норман Девіс вбачає проблему не у тому, чому українці співпрацювали з нацизмом, а у факті, чому колабораціоністів виявилось порівняно небагато². Певний поступ у висвітленні даного питання можна зробити у процесі розгляду еволюції колабораційних структур у напрямку від реалізації ініціатив антирадянськи налаштованих груп населення до інструменталізації їх ролі нацистським окупаційним режимом.

На початку радянсько-німецької війни нацисти не передбачали жодної можливості створення українських збройних формувань. Про це дуже чітко висловився сам Гітлер на нараді вищого політичного керівництва Райху 16 липня 1941 р.: «Навіть якщо спочатку може здатися легким залучення будь-яких чужих, підкорених народів до військової допомоги — все це невірно!... Тільки німцю дозволено носити зброю, а не слов'янину, не чеху, не козаку і не українцю!»³.

Тобто, Гітлер вважав, що зброя в руках слов'ян раніше чи пізніше обернеться проти нього самого, але відкидав усвідомлення того, що без

озброєння підкорених народів СРСР і політичних рішень на їхню користь він неспроможний буде похитнути потужний більшовицький режим.

Жодного юридичного підґрунтя для організації національних формувань в складі німецьких збройних сил також не було, але воно легко могло бути створене. Так, хоч у мирний час, згідно закону про Вермахт від 22 травня 1935 р., формування будь-яких частин із неарійців в складі німецької армії було неможливим, у випадку війни це питання залишалось на розгляд військового міністра. У доповненні до закону від 29 травня 1935 р., яке передусім стосується фольксдойчів, вже було зроблено пасаж про можливість прийняття до війська добровольців із будь-яким громадянством. Але з розпалом війни юридичний бік легіонової політики уточнений так і не був. Питання про залучення до війська, наприклад, чехів і поляків вирішували відповідно імперський протектор Гайдріх і генерал-губернатор Франк на місцях. Громадян Райху ненімецького походження, серед яких було багато українських емігрантів ще з Російської імперії, з СРСР і з радянської окупаційної зони колишньої Польщі, все-таки стали мобілізувати до війська у 1940 році. Деякі з них досягли досить високого становища, наприклад майор Люфтваффе Роберт Олійник, який 22 червня 1941 р., о 3 годині 58 хвилин, збив перший радянський літак у війні. Але більшість розчинилася у загальній масі німецького війська, або ж використовувалась за спеціальним призначенням, як перекладачі, пропагандисти, розвідники, в службі радіоперехоплення тощо⁴.

Небажання Гітлера давати українцям зброю не в'язалося з реальністю і у ще одному важливому аспекті. Велика різниця між окупованими країнами Європи і СРСР полягала в тому, що нацистські окупаційні інституції на території останнього не заставляли жодних цивільних органів охорони порядку, за виключенням створених націоналістами. У всій окупованій Європі, включно з Польщею, поліція була аполітичною за своєю суттю громадською службою, яка продовжувала виконувати свою роботу навіть після окупації. Дії нацистів тут зазвичай зводилися лише до введення власних представників в керівні структури наявної системи. Так, попри всю антипольську риторику Гітлера, довоєнна поліція країни продовжувала свою діяльність як під час бойових дій, так і під окупацією, вже під крилом німецької поліції і СД.

А в СРСР міліція НКВС була організацією, абсолютно інкорпорованою в загальну структуру тоталітарного режиму, і не могла існувати поза ним. При підході фронту міліціонери або евакуювались в тил, або вливались в армію — в Особливі відділи, загороджувальні загони, війська НКВС, партизанські частини.

Тому вже перші тилові інституції Вермахту та поліції, що вступали на територію УРСР, були змушені давати українцям зброю для створення

хоча б якихось органів правопорядку, адже власні обмежені сили дозволяли забезпечити присутність невеликих окупаційних гарнізонів лише в містах і районних центрах.

Першими кроками в обхід політики Гітлера стали розвідувальні і диверсійні формування, створені під патронатом німецької військової розвідки (управління Закордон/Абвер Головного Командування Вермахту — Amt Ausland/Abwehr/OKW). Власне з керівництвом німецької армії пов'язували свої найбільші надії напередодні війни українські організації, перш за все ОУН, і з ним найбільше контактували.

Після зради Гітлером Карпатської України, контакти між ОУН і німецькими колами остаточно перетворилися на складну гру, за умовами якої обидва партнери намагалися обдурити один одного. У період з кінця 1939 до середини 1941 р. вони здійснювались виключно по лінії ОУН–Абвер. На території Генерал-Губернаторства були створені чотири табори підготовки диверсантів для членів ОУН обох фракцій. Одночасно кожен табір вмщав 100–300 чол., які, по закінченні підготовки, здебільшого повертались на попереднє місце проживання, очікуючи свого часу. Лише невелика частина використовувалась для виконання німецьких розвідувальних завдань.

Напередодні вторгнення в СРСР з цих підготовлених людей було сформовано батальйон «Нахтігаль» і «організацію «Роланд»» (з бандерівців), та зондеркомандо «Пума» (з мельниківців), вони ж склали основну масу перекладачів при німецьких фронтових частинах. Проте союзником Гітлера у цій війні ОУН так і не стала.

З розпалом війни союз націоналістів і нацистів протривав заледве вісім днів. Вже 30 червня 1941 р. бандерівці зробили перший крок до виявлення справжнього ставлення Гітлера до української справи. При цьому, не санкціоноване нацистами проголошення незалежності було підтримано єдиною боєздатною українською формацією в рядах Вермахту — батальйоном «Нахтігаль». Цьому виступу не запобіг навіть той факт, що частиною керували працівники абверу — обер-лейтенанти Альбрехт Герцнер (німецький шеф батальйону) і Теодор Оберлендер (офіцер зв'язку).

Проте, внаслідок певної інерції у стосунках і складності загальної ситуації, до моменту повного розриву пройшло ще цілих два з половиною місяці. Перші арешти націоналістів розпочалися тільки 15 вересня, а розмаху досягли аж в листопаді–грудні 1941 року. Цей час націоналісти використали для створення власної інфраструктури на окупованих територіях України.

Для налагодження власного адміністративного апарату на окупованих Німеччиною територіях обидва відлами ОУН сформували свої Похідні

групи, одним з завдань яких було формування українських збройних частин. Бандерівці сформували три таких групи. Перша просувалась через Житомир на Київ, друга — через Львів, Тернопіль, Кременчук до Харкова, третя — через Тернопіль, Проскурів, Вінницю, Кіровоград, Кривий Ріг, Миколаїв до Дніпропетровська. Кожна включала підгрупи по два-три рої, чисельністю по 7–12 чол. кожен. Перша група складалась з 20–21 рою, друга — 17–18 роїв, третя — 12–14 роїв. При створенні груп передбачались два варіанти їх дій — легальний і нелегальний — в залежності від визнання чи невизнання німцями запланованого проголошення Української держави.

Для даної статті найбільший інтерес представляють дії військових референтів похідних груп ОУН-Б, в завдання яких входило формування у всіх населених пунктах на шляху просування національних військових гарнізонів, що в майбутньому мали скласти УНРА — Українську народну революційну армію. За умов нелегальної діяльності, вони повинні були існувати під офіційною назвою спортивного товариства «Січ», і комплектуватись з місцевих добровольців. Управління даними товариствами повинно було здійснюватись крайовими штабами (Північним, Центральним і Південним), створеними на базі військових референтур. Проте, попри те, що за перші вісім днів війни було зроблено перші кроки до здійснення даних планів, на початку липня 1941 р. організацію «Січей» було призупинено, а дії референтів спрямовано на створення на місцях органів правопорядку під назвою Української Народної міліції⁵.

За структурою, Народна міліція становила мережу загонів в районних центрах, під керівництвом Округного військового коменданта ОУН-Б. Цьому ж комендантові підпорядковувались міські та громадські коменданти, що керували міськими і сільськими загонами міліції. Чисельність окремих відділів здебільшого не перевищувала сотню бійців. Німецькі фронтові частини на місцях здебільшого підтримували цю самоорганізацію українців, не перешкоджаючи, а то й допомагаючи бандерівцям. Проблеми виникали згодом, при контактах з тилowymi формуваннями Вермахту (охоронні з'єднання і польова жандармерія), і, тим більше, з каральними органами РКУ.

В Рівному ОУН-Б вдалося організувати школу міліції, під егідою якої вони розпочали військову підготовку місцевих добровольців. На її базі вже у липні 1941 р. було сформовано 1-й український полк ім. Холодного Яру в складі близько 1500 вояків. Структурно він складався з двох куренів по чотири сотні. Командиром став член ОУН-Б, колишній полковник армії УНР Леонід Ступницький. При полку було створено власні господарчі підрозділи, включно з кравецькою і шевською майстернями. Власними силами вояки забезпечили себе відзнаками на кшталт тих, що були в ужитку в армії УНР.

В серпні 1941 р. частина перейшла у підпорядкування 5 польового учбового полку Вермахту, як 365 Східний учбовий батальйон. Батальйон став складатись з чотирьох рот (сотень) і кавалерійського ескадрону. В роти було призначені, крім українських старшин, німецькі шеф-командири в рангах лейтенантів і фельдфебелів. Взводи (чоти) і відділення (рої) залишилися під командою українців. Батальйон став готувати кадри для німецьких антипартизанських підрозділів⁶.

Коли перші групи вояків почали розсилати по різних частинах, в батальйоні поширилось дезертирство. Особовий склад, що зменшився до 450 чол., було поповнено місцевими жителями і військовополоненими різних національностей, і доведено до 850 чол. на січень 1942 року. Одну сотню повністю укомплектували білорусами. При батальйоні організували ще й курси пожежників. Вояки, крім навчання, займалися охороною стратегічних об'єктів міста і супроводженням військовополонених на роботу. На початку весни 1942 р. добровольцям також доручили розвантажувати на залізничній станції майно Еріха Коха, що прибуло з Кенігсберга.

Через розчарування нацистською окупаційною політикою, а також внаслідок націоналістичної агітації, дезертирство в батальйоні стало масовим, і в квітні 1942 р. сягнуло 2/3 особового складу. Подальше існування частини стало безперспективним, тож вояків роззброїли і перевели до Новограду-Волинського. Невеликий підрозділ поручника Кислиці, що залишився в Рівному, ще протягом року використовувався для охоронних цілей, після чого теж був розформований.⁷

Спроба творення ще одного полку була здійснена керівником однієї з підгруп Північної похідної групи ОУН-Б Матвієм Мелешком в липні 1941 р. в Луцьку. Повністю було зорганізовано один курінь ім. Євгена Коновальця. Він складався з чотирьох сотень (до 1000 чол.). Вояки власноруч добували зброю і створювали полкові відзнаки.

Проте, місцевим командуванням Вермахту курінь було визнано тільки як команду народної міліції. Спроби розширити частину до полку зазнали фіаско через вимоги німців перетворити військову частину на службу охорони. Зрештою, у вересні 1941 р. курінь було роззброєно за наказом прибулої цивільної адміністрації, і перетворено на школу сільськогосподарської служби України (Landdienst Ukraine)⁸.

Крім вказаних формувань, ОУН-Б вдалося організувати ще кілька сотень по місцях просування своїх похідних груп в центральній Україні. Так, наприклад, в місті Золотоноша (сучасна Черкаська обл.) членом ОУН-Б Буткевичем і місцевим вчителем Глижинським на початку грудня 1941 р. було організовано Українську Козацьку сотню. Агітація до вступу проводилась під гаслом творення української армії, що боротиметься за

Самостійну Україну. Козаками ставали чоловіки і молодь Золотоніського району, які не були членами партії. На кінець грудня сотня нараховувала близько 90 вояків, розбитих на 3 чоти (взводи) і озброєних покинутою радянською зброєю, однострої були теж радянські. Єдиною ознакою приналежності до сотні стали синьо-жовті пов'язки на лівому рукаві.

20 грудня 1941 р. в Золотоноші було створено німецьку ортскомендатуру, прибув також взвод фельджандармерії. Перше, що зробили окупанти, був арешт сотника Буткевича (за портрет Бандери в канцелярії сотні) і заборона козакам носити синьо-жовті пов'язки. Загін перейменували в «допоміжну вартову сотню» (Hilfswachkompanie), новим командиром став Глижинський. Козаки почали охороняти створений поблизу Золотоноші невеликий табір військовополонених і конфіскувати у населення розкрадене колгоспне і військоове майно.

В березні 1942 р. новий командир провів урочисту посвяту синьо-жовтого прапора сотні, під яким козаки склали присягу на вірність Україні. Реакція нацистів не забарилась — в квітні 1942 р. сотник Глижинський і ще двоє старшин були заарештовані за націоналістичну агітацію, а більшість козаків сотні (дві чоти) відправлені в діючу армію на Кавказ⁹.

Подібною була доля всіх українських військових формувань, створених ОУН-Б на початку війни — командирів арештовували, а вояків, як ненадійних, розподіляли по німецьких частинах. Загальна ж кількість сформованих бандерівцями військових загонів, за підрахунками Івана Патриляка, не перевищувала 4000 бійців.

За схемою, аналогічною ОУН-Б, діяли і представники ОУН-М. Вони сформували мережу невеликих груп цільового призначення, а також велику (1500 чол.) групу добровольців з територій, що відійшли до Румунії — т. зв. Буковинський Курінь. Це формування, організоване провідником ОУН-М Буковини Петром Войновським («Василь»), під виглядом робочої колони (arbeitskolonne) пройшло за маршрутом Кам'янець-Подільський, Дунаївці, Іванківці, Бар, Жмеринка, Браїлів, Вінниця, Київ. Одна з підгруп куреня здійснила рейд через Ялтушків, Нову Ушицю, Стару Ушицю, Копайгород, і з'єдналась з основною групою у Вінниці. По дорозі буковинців забезпечували харчуванням і, частково, уніформою та зброєю місцеве командування Вермахту, але за це вони час від часу були змушені здійснювати свої номінальні функції (мостити дороги), та забезпечувати німецькі частини перекладачами. Як і бандерівці, мельниківці залишали у населених пунктах, через які проходили, по одному-два рої для створення українських органів влади та поліції.

Крім того, під повним контролем ОУН-М перебували дві зондеркоманди при Абвері, сформовані з українців: т. зв. групи Пулюя-Масікевича

(Пума) та Ничипоровича. Вони також, як і Буковинський Курінь, використовували власне «легітимне» становище для проведення націоналістичної роботи на окупованих теренах України і створення власних адміністративних та поліцейських органів у Миколаївській та Дніпропетровській областях.

На Поділлі створенням поліції займалася т. зв. Бильська група ОУН-М, одна сотня Буковинського куреня та окремі рої ОУН-Б. Найбільш значущим їх досягненням було створення у Вінниці українського козацького батальйону під керівництвом генерала армії УНР Івана Омеляновича-Павленка. Це стало можливим завдяки допомозі члена зондеркоманди Пума (а разом і провідника ОУН-М у Румунії) Ореста Зибачинського¹⁰.

Найменш висвітленими в історіографії, однак чи не найцікавішими у даному плані є українські формування вузько територіального характеру, що створювались спонтанно місцевим населенням після відступу радянських військ. Вони найкраще ілюструють тогочасні прагнення населення, оскільки здебільшого створювались без участі окупаційних чинників і у перший період свого існування втілювали, так би мовити, свою власну політику.

Власне такий характер мала сітка міліційних козацьких загонів в Олександрійському районі (гебіті) Київської генеральної округи. Ці загони об'єднувались під керівництвом напів-підпільної Січової ради, що складалась з колишніх учасників Холодноярських антибільшовицьких повстань. З прибуттям в район адміністрації РКУ козацькі формування продовжували існування під виглядом української поліції, начальниками якої стали члени Ради. Організація була розгромлена СД тільки в листопаді 1943 року¹¹.

Так само на хвилі ейфорії від «визволення», місцевими жителями, що постраждали під час розкуркулення та Голодомору, в листопаді 1941 р. було створено козацьку сотню в с. Лісники Яготинського району (сучасна Полтавська обл.) Її організатором і командиром став відпущений з табору військовополонених технік-інтендант 1 рангу РСЧА Михайло Лазарович Панченко, кандидат в члени ВКП(б) з 1941 року. Його брат, Яків Лазарович Панченко, старший лейтенант РСЧА, очолив таку ж сотню в самому Яготині. За однострої козакам правили радянські уніформи з синьо-жовтими стрічками.

Проте, як і інших подібних випадках, після передачі району до РКУ українські сотні були переформовані. Яготинська сотня стала районною поліцією, а сотня з Лісників була змушена передислокуватись разом з німецькими охоронними формуваннями вслід за фронтом на схід. Козакам заборонили носити національні кольори, і переодягли в німецькі однострої шуцполіції і армії. Але знову ж таки, як і в інших випадках,

вимушені колаборанти невдовзі розчарувались у нових порядках. У березні 1943 р. за саботування розпоряджень окупаційної влади було розстріляно Якова Панченка, а козацька сотня на чолі з його братом Михайлом 7 червня 1943 р. в Згурівському районі Полтавської області перейшла на бік радянського партизанського загону ім. Щорса¹².

Різниця між формуваннями, утвореними ОУН, і тими, що виникали стихійно під егідою німецького війська полягала в тому, що останні не зазнавали таких нищівних репресій в перший воєнний рік. Невдоволення нацистським режимом в них назрівало поступово, не будучи викликаним репресіями проти ОУН вже у вересні 1941 року. Такі частини на перших етапах використовувались Вермахтом для виконання охоронних завдань, а згодом, при переформуванні, перетворювались або в армійські тилові команди, або в поліцію чи шуцбатальйони на теренах РКУ. А козацька сотня, що виникла з приходом німецьких військ у Конотопі, була вилучена з рідних місць і просто поділена — більша її частина продовжила просування за німецькими військами, і згодом стала 615 українським батальйоном, тоді як менша група була переформована у допоміжний підрозділ при німецькій залізничній поліції¹³.

Діяльність поліції, як і всіх інших нацистських інституцій, на пряму залежала від настанов фюрера і расистських принципів РФСС, як свого безпосереднього керівника. Передусім це стосується наперед визначеної антислов'янської політики Райху, в рамках якої надання права вибору своєї долі “визволеним від більшовиків народам”, і зокрема, створення ними власних збройних формувань, було неможливим. Проте, як вже зазначалось, ці теоретичні побудови йшли всупереч реальним потребам ЗС Німеччини, для яких необхідність співпраці з місцевим населенням була питанням виживання.

З цією проблемою зіткнулась і поліція. Як вже згадувалось, на території СРСР німецькі окупаційні інституції не заставляли місцевих органів правопорядку, без яких існування будь-якої влади було нереальним. Цивільна адміністрація РКУ при перейнятті влади в Україні від військового командування заставляла на місцях сітку органів ОУН-івської Народної міліції і українські збройні загони. Проте примиритись з існуванням націоналістичних формувань, які були носіями ворожої Райху ідеології, а не громадською службою порядку, поліція не могла. Тому німецькі каральні органи з самого початку були вимушені порушувати настанови Гітлера, і створювати місцеві воєнізовані частини самотужки. Якщо Вермахт в більшості випадків не перешкоджав формуванню національних частин українськими організаціями, і використовував їх за своїми потребами, то інституції внутрішніх справ, як більш індоктриновані в нацистську ідеологію, не могли цього припустити. Тому більшість укра-

їнських куренів і полків «пережили» конфлікти з військовою владою, але були розпущені з приходом цивільної адміністрації.

Аналогічно склалась доля і Народної міліції. Протягом вересня–жовтня 1941 р. німецька поліція вдалася до розпуску всіх місцевих міліційних органів, справедливо вбачаючи в них зародок збройних сил ОУН. Тому вже на першому етапі становлення каральних служб РКУ основним питанням стало перетворення націоналістичних загонів у слухняні допоміжні формування при німецькій поліції.

Як вже зазналось, німецьке поліційне керівництво намагалось не залучати до своїх органів на місцях збройні частини, сформовані ОУН-Б. Українські курені в Луцьку і Рівному залишались у віданні армії, а згодом були розформовані і перетворились на неозброєні робочі формування. Дещо іншим було ставлення до частин, сформованих за участю ОУН-М. Після переформування і доповнення німецьким персоналом з них створювали відділки поліції міст і районів та шуцбатальйони.

Створення першого шуцманшафт батальйону під номером 101 було розпочато в Києві в лютому 1942 року. 28 лютого 250 бійцям розформованих українських куренів було запропоновано вступати до новостворюваної частини, із підписанням контракту на два роки служби. Протягом весни чисельність батальйону була збільшена за рахунок військовополонених і мобілізованої на роботу молоді, а його номер було змінено на 115. Так як в місті була велика кількість галицьких та буковинських добровольців, яким після розформування українських частин робити було вже нічого, а також три табори військовополонених, то з 115 батальйону було виділено роту для створення нової частини — 118 шуцбатальйону.

В подібний спосіб виник і 109 шуцбатальйон у Вінниці. Він був створений ще в кінці 1941 р. під керівництвом героя визвольних змагань генерала Івана Омеляновича-Павленка, як український козацький курінь. З прибуттям до міста цивільної адміністрації батальйон було переведено до шуцманшафту, призначено шеф-командира, лейтенанта німецької поліції. Протягом 1942 р. особовий склад не зазнав жодних репресій і переформувань, за виключенням поодиноких арештів активістів ОУН, от тільки Омеляновича-Павленка визнано не генералом, а полковником. Влітку 1943 р. його нагородили за бої з партизанами, визнали ранг генерала, але перевели на пост керівника міської поліції у Вінниці.

У вересні-жовтні 1941 р. український курінь почав формуватись і в Житомирі, за підтримки місцевих функціонерів ОУН. В лютому 1942 контроль над ним перейняли німці, і за рахунок військовополонених особовий склад був доведений до 500 чол. (4 роти), вояки отримали литовську уніформу та встановлену РФСС зарплатню і пільги. Шефом

батальйону, що отримав номер 108, став гауптман Новак, українським командиром — капітан ЧА Мирний¹⁴.

У Білій Церкві на початку 1942 р. представник ОУН-М Пустовіт за підтримки начальників міської і районної поліції, галичан Томасевича і Сокальського, почали організовувати український курінь. Імовірно, участь у його організації взяли і члени Буковинського куреня з Києва, оскільки є інформація про виїзд їх групи до Білої Церкви для створення там національних органів влади. Проте вже навесні 1942 р. курінь був розформований німецькою поліцією, а натомість, частково з того ж контингенту було створено 116 шуцбатальйон. Його командирами, крім німців, були призначені донські козаки, на чолі з обер-лейтенантом Василем Поповим. Це було зроблено для унеможливлення впливу ОУН на цю частину¹⁵.

Однак, у даному випадку — із військовими частинами або організованими структурами у містах — ми маємо справу із певними організованими силами, здатними до бодай тактичного маневру. У сільській місцевості ситуація розвивалась більш прямолінійно, і, з нашої точки зору, більш ілюстративно. Наприклад, в архівах знаходимо масу свідчень про утворення перших сільських поліцейних відділків без участі представників як окупаційної влади, так і організуючих чинників у вигляді похідних груп ОУН, уряду УНР в екзилі, УВК тощо. Так, у Барішівському районі Київщини у жовтні 1941 р. сільську поліцію створювали шляхом виборів — здебільшого, місцевими правоохоронцями ставали односельчани із досвідом служби у РСЧА¹⁶. Аналогічну ситуацію бачимо у Кам'янець-Подільській (нині Хмельницькій) області. У селах Городоцького району в умовах безвладдя мешканці на загальних зборах обирали «поліцію самоохорони сіл». «Поліціанти» не мали зброї, уніформи, називали себе, як і оунівці, «народною міліцією», і діяли попервах виключно в інтересах місцевих громад, а не тієї чи іншої центральної влади.¹⁷

Звичайно, подібні структури не могли існувати надалі, коли нацистська окупаційна політика вимагала впровадження низки заходів із визискування села, вивезення молоді до Німеччини та відновлення колгоспів. Тому вже в лютому 1942 р. здійснюється хвиля переформувань місцевих поліцейних відділків, із централізованим призначенням більш лояльних до окупантів людей¹⁸. Характерною є термінологія, яку використовують очевидці при описі згаданих подій: «виборна поліція» ліквідується, створюється районна поліція при німецькій жандармерії¹⁹.

Повної картини, як і достовірної статистики, що ілюструвала б описані процеси, досі не створено, однак історики роблять перші кроки у даному напрямку. Наприклад, за підрахунками дослідників Олега Клименка та

Сергія Ткачова, а Кременеччині із службовців колишньої Української народної міліції до новостворюваної, підконтрольної нацистам поліції перейшло 35–37% відсотків добровольців.

Таким чином, на кінець 1941 р. всі українські військові та воєнізовані структури, створені національними організаціями або внаслідок ініціативи місцевих жителів, були або розформовані, або перейшли під контроль німецької армії та поліції. В більшості з них протягом останніх місяців 1941 та у наступні роки представників самоорганізованих формувань та агентів націоналістів було заарештовано та знищено, але у деяких їхній вплив залишився досить сильним. Більшість з них, зрештою, перейшла на бік ворожих нацистам сил²⁰.

---

¹ Див.: *Гриневиц В.А.* Суспільно-політичні настрої населення України в роки Другої світової війни (1939–1945 рр.). — К, 2007.

² Див.: *Dawies N.* Europa walczy 1939–1945. Nie takie proste zwycięstwo. — Krakow, 2008. — S. 60.

³ Цит. за виданням: Нюрнберзький процес: Сборник материалов в 8-ми т. — М., 1989 — Т. 3. — С. 567.

⁴ Див. напр.: *Ленько Є.* П'ять років в рядах Вермахту. Спогади комбатанта. — Тернопіль, 1999.

⁵ Галузевий державний архів СБ України (*далі* — ГДА СБУ). — Ф. 13, спр. 372. — Т. 1, арк. 81, 129–130, 135.

⁶ Енциклопедія українознавства. — В 3 т. — Мюнхен, Нью-Йорк: НТШ, 1949 // Т. 3. — Розд. XX. — С. 1188; ГДА СБУ. — Ф. 5, спр. 64260, арк. 125–130.

⁷ ГДА СБУ. — Ф. 5, спр. 64260, арк. 193–194.

⁸ *Музичук С., Марчук І.* Луцький вишкільний курінь, 1941–1943. // *Однострій.* — 2004. — № 8. — С. 29–31.

⁹ ГДА СБУ. — Ф. 5, спр. 66233, арк. 15, 30, 31, 76 зв., 78, 79 зв., 86, 154, 172.

¹⁰ *Дуда А., Старик В.* Буковинський курінь в боях за українську державність 1918–1941–1944. — Чернівці, 1995, — С. 81, 93–95.

¹¹ *Дорошенко М.І.* Українська трагедія. Спогади з Другої Світової війни. — Нью-Йорк, 1980 — С. 66.

¹² ГДА СБУ. — Ф. 5, спр. 63148, арк. 26 зв., 39 зв., 120 зв., 148; ГДА СБУ. — Ф. 5, спр. 64009. — Т. 1, арк. 1, 32 зв., 82, 92, 148, 196–197; Там само — Т. 2, арк. 406–407.

¹³ ГДА СБУ. — Ф. 5, спр. 51313. — Т. 2, арк. 247; Там само — Т. 4, арк. 637, 639.

¹⁴ ГДА СБУ. — Ф. 5, спр. 64268, арк. 9–14, 33.

¹⁵ ГДА СБУ. — Спр. 25523, арк. 158.

¹⁶ ГДА СБУ. — Спр. 50466, арк. 69–73.

¹⁷ ГДА СБУ. — Спр. 66889. — Т. 2, арк. 85–88.

¹⁸ Там же. — Т. 7, арк. 282.

¹⁹ Там же. — Т. 2, арк. 85–88.

²⁰ *Клименко О., Ткачов С.* Українська поліція в райхскомісаріаті 1941–1944 рр. (Південна Волинь). — Харків, 2012.

В статье описан ряд попыток создания украинских вооруженных формирований и охранных структур походными группами ОУН и инициативными группами местного населения на первом этапе советско-германской войны. Отслежены политические обстоятельства и реальные последствия этого процесса в условиях установления оккупационного режима.

Ключевые слова: оккупация, коллаборационизм, полиция, милиция, ОУН, крестьянство.

The paper describes a series of attempts of creation of the Ukrainian armed forces and security structures by OUN groups and initiatives of the local population in the first stage of the Soviet-German war. Political circumstances and implications of this process in terms of establishing the occupation regime are tracked.

Keywords: occupation, collaborationism, police, militia, OUN, peasantry.